

A GEOÖKONÓMIA MINT KÜLPOLITIKA – ÉRDEKEK ÉS ÉRTÉKEK A NÉMET KÜLPOLITIKÁBAN

Kiss J. László*

A szakirodalom egy részében Németországot az 1990 évi német egyesülés óta geoökonómiai hatalomként jegyzik, olyan államként, amely a realizmus új formáját, a kereskedelmi realizmus gyakorlatát követi. Ez azt jelenti, hogy a Szövetségi Köztársaságot Franciaországtól az Egyesült Államokon át Kínáig és Oroszorszáig terjedő, meghatározó gazdasági partnereihez a szelektív multilateralizmus jegyében különleges bilaterális kapcsolatok fűzik. A geoökonómiai hatalom a katonáival szemben elsősorban a gazdasági hatalmára támaszkodik, és mint ilyennek, meghatározó érdeke, hogy a gazdasági és a technológiai fejlődésben élen járó államokkal bővítse kapcsolatait, és adott esetben kellően megengedő legyen, ha az exportban vezető nagyvállalatai a külpolitikai napirendek alakításában részt kívánnak venni. A geoökonómiai magatartásnak további jellemzője, hogy a gazdasági hatalom a nemzeti preferenciák más országokra vagy éppen integrációs közösségekre történő kiterjesztésének eszközeként szolgálhat, és az esetek növekvő részében a gazdasági és biztonsági érdekek az emberi jogok és a demokrácia kérdéseivel szemben prioritásnak bizonyulhatnak.¹

Trading state és stratégiai kultúra

A Szövetségi Köztársaság új szövetségesei segítségével a második világháború romjaiból már mint gazdasági hatalom emelkedhetett fel, amelynek jelentős szerepe volt abban, hogy a nyugat-európai integráció országaiban a jólét addig nem tapasztalt magas szintje valósulhatott meg. Sok esetben az NSZK történelmében a kereskedelempolitika helyettesítette a külpolitikát, és külpolitikai érdekeit gazdasági értelemben fogalmazhatta meg. A Szövetségi Köztársaság a nyugati integrációban mint „született *trading state*” sikeresen kiiktatta történelméből a nemzetet, és identitását az intézményekben, elsősorban az európai integrációban és a NATO-ban találta meg. Ilyen módon a Szövetségi Köztársaság a posztnemzeti „normatív európaiság” mellett a világméretben kereskedő exportnemzet önazonosságára építhette politikai kultúráját. Ám mindezekkel a történelmi előzményekkel együtt Németország geoökonómiai hatalommá válása a hidegháború lezárulásával teljesebben ki. A globalizált világnak mint egyetlen nagy világpiaconak a képe látszott a leginkább megfelelni annak a hagyománynak, amely a második világháborút követően a kelet-nyugati konfliktus mellett a Szövetségi Köztársaságot mint kereskedelmi nemzetet formálta. Az amerikai „unipoláris pillanat” elmúltával, valamint a gazdasági multipolarizmus erősödésével a német külpolitikában az a geoökonómiai megközelítés erősödött, amely egyfelől a normatív-politikai értékek, másfelől a gazdasági és biztonsági érdekek szétválaszthatóságán alapult.

* Kiss J. László, *professor emeritus*, Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék, Budapesti Corvinus Egyetem.

¹ Szabo, Stephen F. (2015): *Germany, Russia and the Rise of Geoeconomics*. Bloomsbury Academic, London, 137–138.

A hidegháború alatt a NATO-ba integrálódott és a német parlamentnek alárendelt *Bundeswehr* Európa legnagyobb hadserege volt. A német állam azonban súlyos stratégiai problémákkal nézett szembe, mindenekelőtt azzal, hogy az amerikai nukleáris biztonságtól való függőségében, „biztonságpolitikai potyautasként”, önmaga feláldozása nélkül miként képes a maga számára hiteles biztonságot teremteni. A hidegháború végével az európai keretekben létrejött egyesüléssel Németországot már nem korlátozta az Egyesült Államoktól való korábbi mértékű biztonságpolitikai függőség, ugyanakkor a nagy és versenyképes exportgazdasága előtt megnyíltak a korábbi Kelet-Európa és a Szovjetunió, valamint Kína nagy piacai. Nem véletlen, hogy húsz évvel az egyesülést követően a Szövetségi Köztársaság a globalizáció nagy nyerteseként a világ három legnagyobb exporthatalma között olyan nagyságrenddel büszkélkedhetett, amelynek jellemzésére már valóban ráillett a geoökonómiai hatalom paradigmája.

A német külpolitika identitását leíró „civil hatalom” elmélete a kereskedelmi hatalomnak nagy jelentőséget tulajdonított, ám a katonai hatalom tudatos leértékelésével – a biztonságpolitika NATO-keretekbe történt kiszervezésével – és a pacifizmus térnyerésével együtt a stratégiai kultúra máig meglévő fejletlenségét is konzerválta. A hidegháború után a német külpolitika nemcsak az államközi kapcsolatok korábit is meghaladó „ökonómizálódásának” hatásait jelezte, hanem azt a feszültséget is hordozta, amely a Szövetségi Köztársaságnak mint „világkereskedelmi nemzetnek” a gazdasági, és az attól elmaradó biztonságpolitikai súlya között különösen jól megfigyelhetővé vált.

Az Egyesült Államok és az NSZK: Mars és Merkúr

A különbségek különösen jól érzékelhetőek, ha a Szövetségi Köztársaságot az Egyesült Államokkal hasonlítjuk össze. Az Egyesült Államok ugyanis a második világháborút követően az NSZK-val szemben nemcsak gazdasági, hanem globális biztonsági érdeklődő katonai hatalom is volt. Ahogy Stephen F. Szabo fogalmaz: az inkább globális katonai irányultságú Egyesült Államok és a globális gazdasági orientációjú Németország nem annyira a Mars és a Vénusz, mint inkább a római hadisten Mars és a kereskedelem istene, Merkúr közötti ellentét megtestesülése.²

Az amerikai stratégiai kultúra modernnek, míg a német inkább posztmodernnek tekinthető. Az amerikai inkább nemzeti, míg a német posztnemzeti. Washington hagyományosan a világot a hatalmi egyensúly kategóriában látja, és erős a meggyőződése abban, hogy az igazságos háború reális választás. Az amerikai politika a Szövetségi Köztársaság gyakorlatával szemben természetesen tekinti az erőszakalkalmazás és az erőszakkal való fenyegetés lehetőségeit. Ennek megfelelően az amerikai politikában az erőszakalkalmazás a nyomásgyakorlás eszközeként mindig az asztalon lévő politikai opció, míg a német politika az erőszakalkalmazást eleve kizárja a stratégiai választási lehetőségek közül, illetve annak nemzetközi keretekben csak korlátozott szerepet enged, és inkább a tárgyalás, a megbékítés és a kiegyezés olyan békés eszközei mellett kötelezi el magát, amelyek a „civil hatalom” gyakorlatából és azt megerősítve a geoökonómiai hatalom kockázatkezelő természetéből következnek.³

² Szabo, Stephen F. (2014): Mars vs Mercury: Germany, America and the Global Order. *American Institute for Contemporary German Studies (AICGS)*, 2014. 09. 30. <https://www.aicgs.org/publication/mars-vs-mercury/> (2019. 05. 04.)

³ Vö.: Kiss J. László (2007): Német külpolitika és az iraki válság – változás a folytonosság útján? *Külföldi Szemle*, 6. évf. 2–3. sz. 91–96.

A stratégiai kultúra hiánya azért is feltűnővé vált, mert a Szövetségi Köztársaság 2014 óta az unión kívüli konfliktusokban mind többször vállalkozott aktív diplomáciai szerepre, és időről időre bebizonyosodott, hogy a külpolitikában a közvetítő szerep a siker érdekében a legtöbbször nem nélkülözheti a stratégiai logika választási lehetőségeinek teljes skáláját. Ahogy Wolfgang Ischinger egykori diplomata, és a müncheni biztonságpolitikai konferencia korábbi vezetője megfogalmazta: „*Egy ütőképes diplomácia megköveteli [...], ha válságokról van szó, hogy szükség esetén katonai eszközökkel is fenyegetni lehessen. A katonai tényezőnek a többi között csak az egyiknek kell lennie a szerszámosládából [...]. Ha azzal nem rendelkezünk, akkor a diplomácia gyakran retorikai hüvellyé válik.*”⁴

A Krím annexióját követően ukrán válságban különösen jól megfigyelhető volt, hogy az orosz agresszióra adott válaszában Németország a szankciópolitika keretében gazdasági eszközökre támaszkodott, és a válságkezelésben inkább egyfajta szervezőként, semmint a szükséges katonai eszközökkel rendelkező hatalomként cselekedett. Ez jól mutatta a német megközelítés korlátait, mivel a válságot csak fékezni, megoldani nem tudta. Egy dolog ugyanis a legnagyobb európai gazdaságként egy olyan szabályokhoz kötött rendszerben, mint az EU, vezetésre vállalkozni; és egy ettől teljesen különböző dolog a nagyhatalmakkal kapcsolatba kerülni egy olyan rendszerben, ahol a katonai erő nélkülözhetetlen szerepet játszik. Hasonló felismerésekre juthat az elemző, ha a Szövetségi Köztársaságnak a revizionista Oroszországhoz, valamint Izraelhez fűződő viszonyát veszi górcső alá. Németország az EU-ban az Oroszországgal létrehozandó modernizációs partnerség legfőbb szószólója volt, és az egykori *Ostpolitik* logikája alapján a „kereskedelem útján létrejövő” változások (*Wandel durch Handel*) nyomán remélte Moszkva politikai magatartásának a megváltozását. Ha Berlin az Oroszország elleni szankciópolitikában részt is vett, politikájában a geoökómiai érdekei mindig hangsúlyosak voltak. Elég csupán a német nagyvállalati lobbis, a *Corporate Germany* német politikára gyakorolt befolyására utalni a német–orosz gazdasági kapcsolatok folytonosságának fenntartása érdekében és az Északi Áramlat-2 olyan magángazdasági projektként történő megvalósításában, amely Berlin energiapolitikai elosztó szerepét és ezzel geoökómiai súlyát, de egyúttal Oroszországtól való energiapolitikai függőségét is hangsúlyossá tette.

2022 januárjában az új szociáldemokrata vezetésű német kormánykoalíció Ukrajna kifejezett kérése ellenére visszautasította a fegyverszállításokat, ám ezzel egyidejűleg az Ukrajna elleni feltételezett orosz agresszió elrettentése érdekében késznek mutatkozott arra, hogy – összhangban a szövetségeseikkel – a még nem működő Észak Áramlat-2 projektet is felvegye a lehetséges szankciók körébe. Ezzel egyidejűleg a német haditengerészet időközben lemondott magas rangú képviselője indiai látogatása során arról beszélt, hogy Putyin tiszteletet érdemel, és nem a keresztény Oroszország, hanem valójában Kína a probléma. Ezt, vagy az ehhez hasonló narratívát a német politikában hagyományosan a posztkommunista *Die Linke* párt képviselte, hangsúlyozva, hogy a Nyugat a Szovjetunió összeomlása után becsapta és megalázta az oroszokat, nem vette komolyan Gorbacsov „közös európai ház” tervét – ami a NATO és a Varsói Szerződés kereteit meghaladó új európai biztonsági architektúra megteremtésére vonatkozott –, ahogy Putyinnak a Lisszabontól Vlagyivosztokig terjedő szabadkereskedelmi övezet elképzelését sem. Mindazonáltal ennek a gondolkodásmódnak az elemei a szociáldemokrata pártban éppen úgy megtalálhatóak, ahogy a politikai spektrum teljességét átívelően a „Putyin-megértők” táborában is. Ebben a percepcióban a

⁴ Ischinger bemängelt militärische Schwäche Deutschlands. *DW Akademie*, 2020. 02. 14. <https://www.dw.com/de/ischinger-bemängelt-militärische-schwäche-deutschlands/a-52374799> (2020. 10. 06.)

német múlt „hosszú árnyéka”, nevezetesen a Szovjetunió és annak akkori részeként az Ukrajna elleni náci agresszió miatti bűntudat éppen úgy szerepet kap, mint a Willy Brandt-féle *Ostpolitik* hagyománya, nem kevésbé a német egyesülésben játszott orosz szerep emlékezete.

Berlin Izraelhez fűződő különleges kapcsolataiban ugyanakkor számos kancellár – közöttük Angela Merkel – időről időre kifejezésre juttatta, hogy a zsidó állam biztonsága a Szövetségi Köztársaság történelmi felelősségének és – az ezzel együtt járó kötelezettségének megfelelően – államrezonjának része. Ám ez sohasem jelentette Németországnak azt a műveleti képességét, hogy éles helyzetben katonailag is kész Izrael oldalán nemzetközileg fellépni. A német politika védelmi garanciák helyett kedvezményes fegyverszállításokkal és azzal a politikai igénnyel igyekezett megfelelni, hogy időről időre az izraeli–palesztin konfliktusért is vállalta a közvetett történelmi felelősségét, és a nyilvánosságot mellőzve a két ország fegyvertechnikai együttműködése és védelmi erőinek egymás országaiban lezajló együttműködése is felkerült a kétoldalú kapcsolatok napirendjére.

Németország mint *Gestaltungsmacht*

Az ezredfordulót követően mind sürgetőbben előtérbe került az igény, hogy a német külpolitika tervezői egy új külpolitikai szerepet is magában foglaló stratégiát fogalmazzanak meg egy olyan kialakuló, új nemzetközi rendszerben, amelyben a gazdasági hatalom multipolarizálódása jegyében mind több olyan Európán kívüli feltörekvő hatalom jelent meg a színen, amely már mind kevésbé, illetve egyáltalában nem viselte magán a liberális demokráciák arculatát. A globalizált világnak mint egyetlen nagy világpiaconak a képe ugyanakkor sok tekintetben megerősítette a második világháború utáni Szövetségi Köztársaságnak mint depolitizált kereskedelmi államnak az elképzelését, jóllehet a külpolitika hagyományos keretein túlnyúlóan a globalizálódás alakításának sürgető feladatai is felkerültek a német külpolitika napirendjére. A hidegháborút követően a merkelei külpolitika a kereskedelmi realizmus olyan geoökonómiai gyakorlatát folytatta, amely időről időre képesnek bizonyult arra, hogy a gazdasági és a normatív szempontokat szétválassza egymástól. Berlin ugyanakkor mind több területen olyan autokratának tekintett országoktól vált függővé, mint Kína, Oroszország, Törökország stb., amelyek a technológiai fejlődés, az energia- és menekültpolitika területén vezető pozíciót vívtak ki a maguk számára, ám a berlini köztársaság érték-alapú külpolitikájával már nem voltak összeegyeztethetőek.

2012-ben a Német Külpolitikai Társaság Kutatóintézetének igazgatója a német külpolitika hiányzó stratégiai megalapozottságára és orientációnélküliségére, továbbá arra hívta fel a figyelmet, hogy a német külpolitika kontinuitáshoz való makacs ragaszkodása következtében a maga által állított politikai csapdába került, mivel a folytonosságban való állandó gondolkodás a változtatáshoz szükséges reakciók előtt zárja el az utat.⁵ Mások attól óvtak, nehogy a megerősödött Németország újra „hegemóniacsapdába” essen, azaz nehogy visszatérjen az európai integrációval már meghaladott „félhegemonia” állapotába, amelyben Németország az európai hatalmi egyensúlyi rendszerbe való beilleszkedéshez túlzottan erősnek, a kontinentális hegemónia tartós megtar-

⁵ Sandschneider, Eberhard (2012): Deutsche Außenpolitik: eine Gestaltungsmacht in der Kontinuitätsfalle. *Bundeszentrale für politische Bildung*, 2012. 03. 01. <https://www.bpb.de/apuz/75784/deutsche-aussenpolitik-eine-gestaltungsmacht-in-der-kontinuitaetsfalle-essay> (2020. 10. 21.)

tásához azonban már gyengének bizonyult – ahogy ez a politika a két világháborúhoz vezető utat is egyengette.⁶

Az új külpolitikai stratégia kidolgozásának a német külügyminisztérium tervezési osztálya Thomas Bagger vezetésével abban az időszakban igyekezett elébe menni, amikor Frank-Walter Steinmeier szociáldemokrata, és Guido Westerwelle szabaddemokrata politikusok töltötték be a külügyminiszteri posztot. Az új külpolitikai stratégia lényeges elemévé a *Gestaltungsmacht* (angolul *shaping power*) koncepciója vált, anélkül azonban, hogy a „kontinuitásra” való állandó hivatkozás, vagy a „félhegemonia csapdája” eltűnt volna a német külpolitikáról szóló vitákban.

Az új külpolitikai stratégia szerint a *Gestaltungsmacht* nem egy szuperhatalom, hanem egy állam, amely gazdasági eszközök felhasználásával képes arra, hogy az eseményeket és a politikai folyamatok kimenetelét befolyásolja. A kifejezés jelezte, hogy a hidegháború után véget ért a német politika szempontjából kényelmes unipoláris időszak, amikor az Egyesült Államok egyedül képes volt arra, hogy meghatározza a nemzetközi politika napirendjét. Az új időszak kihívását egy olyan sokközpontú és interdependens rendszer kialakulása jelezte, amelyben a globális és a regionális döntéshozatalban mind nagyobb szerephez jutottak a gyorsan felemelkedett, ám már nem a nyugati típusú liberális demokráciákat képviselő hatalmak. A hivatalos német kormányzati papír úgy fogalmazott, hogy „ezek az országok olyan gazdasági lokomotívok, amelyek alapjaiban befolyásolják a regionális együttműködést és más globális régiókra is hatással vannak, és növekvően fontos a szerepük a nemzetközi döntéshozatalban. [...] Ezeket a fejlődő országoknál többnek tekintjük, új, alakító hatalmaknak” (*Gestaltungsmächte*).⁷ Ez a definíció magában foglalta, hogy a Szövetségi Köztársaság elsődlegesen gazdaságilag határozza meg érdekeit a nemzetközi rendszer új szereplőihöz való viszonyában, és nem annyira a hagyományos szövetségek keretében, hanem inkább az új geoökómiai hatalmakkal kialakított hálózatok útján válhat *shaping power*-ré. Ezzel szemben az elképzelés bírálói, kül- és belföldiek egyaránt, azt hangsúlyozták, hogy a globalizáció új kihívásaival szemben Németországnak az EU, a NATO és a G-8 hagyományos keretei mentén kell hálózatokat kifejlesztenie.⁸

2016-ban a hosszabb vita után elfogadott német „fehér könyvben” már egy „aktív *Gestaltungsmacht*”-ről, és egy olyan Németország szerepéről volt szó, amely kész arra, hogy felelősségteljes, tartózkodó és megfontolt vezető hatalom legyen.⁹ Az új hangsúly mindenképpen figyelemreméltó volt, mert kormány szinten az európai vezetés igénye fogalmazódott meg, amely néhány évvel korábban még túlzottan merésznek tűnhetett volna. Ezzel együtt az aggodalom mégsem szűnt meg amiatt, hogy a német politika mégiscsak visszaesik a „hegemoniacsapdába”, és beigazolódik Hans Kundnanié a még 2011-ben megfogalmazott következtetése, miszerint a német egyesüléssel ugyan a németkérdés mint geopolitikai probléma megoldódott, ám az európai politikában a geoökómiai hatalom formájában visszatért.¹⁰

⁶ Vö.: Habermas, Jürgen (2014): „Für ein starkes Europa” – aber was heißt das? *Blätter für deutsche und internationale Politik*, 59. évf. 3. sz. 85–95.

⁷ *Globalisierung gestalten – Partnerschaften ausbauen – Verantwortung teilen. Konzept der Bundesregierung*. Die Bundesregierung, Deutsches Auswärtiges Amt, 2012. 02. 08., 4. <https://www.auswaertiges-amt.de/blob/216964/09ff755d2f1ba268ce4ebc580da0082c/gestaltungsmachtekonzzept-dt-data.pdf> (2020. 10. 21.)

⁸ *Unterrichtung durch die Bundesregierung. Globalisierung gestalten – Partnerschaften ausbauen – Verantwortung teilen*. Deutscher Bundestag, Drucksache 17/8600. 2012. 02. 08. <https://dserv.bundestag.de/btd/17/086/1708600.pdf> (2020. 10. 21.)

⁹ Vö. Steinmeier, Frank-Walter (2016): Germany's New Global Role. Berlin Steps Up. *Foreign Affairs*, 95. évf. 4. sz. 106–113.

¹⁰ Kundnani, Hans (2011): Germany as a Geo-economic Power. *The Washington Quarterly*, 34. évf. 3. sz. 43.

Diskurzusok a geoökonómiáról

A merkel külpolitika geoökonómiai olvasatára az elmúlt időszak számos diskurzusa szolgálhat illusztrációként. Az új világrend sajátos geoökonómiai értelmezése látszott abban a német magatartásban kifejezésre jutni, amely az ENSZ Biztonsági Tanácsának 2011. márciusi, a líbiai repülésmentes övezet létrehozásáról és a civil lakosság védelméről szóló vitájában ahhoz a döntéshez vezetett, hogy Németország – nyugati szövetségeseivel szemben – a Kaddáfival szembeni fegyveres fellépés kérdésében tartózkodó álláspontot foglalt el. Ezzel a döntésével Berlin Kínán és Oroszországon kívül olyan feltörekvő BRICS-országokhoz került közelebb, mint Brazília és India, amelyekkel az ENSZ megreformálásának kérdésében már korábban is azonos álláspontot képviselt. Ez a közösen vallott meggyőződés mindenekelőtt a Biztonsági Tanács állandó tagjai számára a kibővítést célozta, és ebben Berlin a Merkel-korszak végén is töretlenül érdekelt volt. Mindez annak is kifejeződése volt, hogy a Szövetségi Köztársaság mint a nemzetközi szervezetek egyik legnagyobb támogatója kész arra, hogy az új nemzetközi rend és ezzel a globalizáció alakítója legyen, rendhagyó módon egy olyan esetben is, amikor a hagyományos szövetségeseitől eltérő magatartást tanúsít. A nyugati szövetségesek a líbiai válságban a katonai beavatkozásról szóló német lemondást inkább úgy értékelték, mint elmulasztott segítségnyújtást. Merkel ugyanakkor arról beszélt, hogy Berlin a BT határozat céljaival egyetértett, és ezért álláspontját nem szabad a semlegességgel összetéveszteni. A kancellárasszony szerint pusztán arról volt szó, hogy Németország a katonai akcióban nem kívánt részt venni. A német külügyminiszter, Guido Westerwelle parlamenti kormánynyilatkozatában azt fejtette, hogy a repülésmentes zóna több kérdést és problémát vet fel, mint amennyi megoldani képes, és ilyen módon fennáll annak a veszélye, hogy az eredmény annak ellentéte lesz, mint amit eredetileg politikailag elérni szándékoztak.

Az *economy first* szellemében a geoökonómiai megközelítés a német külpolitikában számos alkalommal a gazdasági érdekek és a normatív politika feszült viszonyának kialakulásához vezetett. A gazdaság, főként a német autóipar érdekei – és ezzel a német jólét és versenyképesség kínai piacoktól való függősége – különösen érzékeny ponttá váltak a növekvő amerikai–kínai stratégiai vetélkedés perspektívájában, és a német–amerikai kapcsolatokban is.

Hasonló aggályok a bírálók szemében a magyar–német gazdasági kapcsolatokkal szemben is felmerültek. Hosszú évtizedeken át, még a rendszerváltozást megelőző időszakra is visszanyúlóan, a magyar politikai osztályon belül abban konszenzus volt, hogy a kétoldalú gazdasági kapcsolatok a magyar modernizáció egyik legfontosabb forrását jelentik, és azok úgyszólván a magyar államreazon részeként rendszerstabilizáló funkciót is betöltenek. Ez a helyzet a merkel külpolitika magyar kritikusai nézőpontjából megváltozott, mivel német részről ebben a vonatkozásban is a normatív-politikai és jogi szempontokkal szemben a gazdasági érdekek elsőlegessége alapján cselekednek. Sőt Magyarország „Németország Kína-problémájaként” egyenesen annak a német autóiparnak a pusztá futószalagjává vált, amelynek Berlinben túlzottan nagy a befolyása a német politikára.¹¹ Más kritikus szerzők arról írtak, hogy a német autóipar dominanciáján alapuló modernizáció erősíti Magyarország félperifériás helyzetét, és gyengíti Magyarország esélyeit a felzárkózásra. Magyarországnak a német gazdaságtól való függősége továbbá nem korlátozódik a bilaterális kapcsolatokra, mivel a függőség akkor is nő, ha német tulajdonú vállalatok a magyar statisztika része-

¹¹ Simonyi András (2021): Hungary is Germany's 'China problem' – and Biden should take note. *The Hill*, 2021. 07. 01. <https://thehill.com/opinion/international/532747-hungary-is-germanys-china-problem-and-biden-should-take-note> (2021. 10. 11.)

ként például a magyar–lengyel kereskedelmi forgalom részei. Mi több, a bírálók a magyar ipar- és szociálpolitika átalakulását is az 1990-as évek közepén kialakult német neomerkantilista modell szükségleteihez való alkalmazkodásként értelmezték.¹²

A Szövetségi Köztársaság politikailag korlátozott fegyverexport-politikája is a bírálatok tárgya, mivel a szigorú fegyverembargó hatálya mellett mindig lehet a „szürke zónához” tartozó olyan technológiát találni, mint például a közelmúltban azok a német motorok, amelyekkel a kínai haditengerészet hadihajóinak egy jelentős része fel van szerelve. Innen már könnyen adódik a következtetés, hogy az Egyesült Államokat fenyegető kínai hadihajók a német exportérdekek javát szolgálják, miközben Berlin ma is az Egyesült Államokban látja saját biztonságának garanciáját.¹³

Értékek és érdekek a német külpolitikáról szóló vitában

A német külpolitikában az értékek és érdekek viszonyáról szóló vita 2010 után, a *Gestaltungsmacht*-koncepció megszületése nyomán is újabb impulzusokat kapott, és ez változó intenzitással a későbbiekben is folytatódott. A diskurzusban két szélső álláspont rajzolódott ki, és ennek megfelelően egyfelől az értékek, másfelől azonban a gazdasági és a biztonságpolitikai érdekek elsőbbségére esett a hangsúly. Az évtized végén, 2020-ben Jörg Lau három sokszerű változás – az ukrajnai válság (2014); a Brexit-referendum és Trump megválasztása (2016), majd a Berlin és Párizs közötti elhidegülés (2019) – nyomán úgy találta, hogy Németországnak már nem annyira barátai, mint inkább „nehéz partnerei” vannak. Sőt, a „nehéz partnerek” „szisztemikus ellenfélként” vagy éppen a „legjobb ellenségként” lepleződhetnek le, miközben a Szövetségi Köztársaság továbbra is rájuk van utalva. Lau szerint itt van a forrása a Szövetségi Köztársaság évek óta tartó külpolitikai „elbizonytalanodásának” és „ambivalenciájának”, amely csaknem minden külpolitikai kapcsolatára hatással van, és ennek következtében a német diplomácia a kétarcú, egyidejűleg „baráti és ellenséges országok” (*frenemies*) világában mozog, miközben a „morális világosságot” szuggerálja, ám valójában sokszor a kívánatos célok ellentétét éri el.¹⁴ Ezért Merkel hiába támasztott arra igényt, hogy a külpolitikát nemcsak az érdekek, hanem az értékek mentén, azaz egyszerre érték kötötten és érdekevezérelten irányítsa, a „nehéz partnerek” között erre kevés az esély.¹⁵

Anélkül, hogy a felsorolás teljes lenne, a „nehéz partnerek” között számos ország példaként említhető. Kína Németország egyik legfontosabbá váló piaca, ám politikai berendezkedése és a technológiai fejlődésében élen járó dinamikája következtében fenyegetés is, ugyanakkor a német gazdasági prosperitás fenntartása szempontjából kívánatos együttműködő partner. Az egyidejű gazdasági partner, politikai ellenfél és ideológiai ellenség esete jól ismert a hidegháború történetéből. A szövetséges Egyesült Államok ugyanakkor arra törekszik, hogy Németországot leválassza Kínáról és Oroszországról, és ez a Huawei körüli vitában éppen úgy kifejezésre jutott, mint az Északi Áram-

¹² Geröcs Tamás (2019): „Ha Németország tüsszent, Magyarország megfázik” – gazdasági függőségünk története. *Mérce*, 2019. 03. 02. <https://merce.hu/2019/03/02/ha-nemetorszag-tusszent-magyarorszag-megfazik-gazdasagi-fuggesunk-tortenete/> (2021. 06. 05.)

¹³ Vö.: Deutsche Technik in Kriegsschiffen Chinas. *tagesschau.de*, 2021. 11. 06. <https://www.tagesschau.de/investigativ/report-muenchen/china-kriegsschiffe-motoren-deutschland-101.html> (2021. 11. 06.)

¹⁴ Lau, Jörg (2020): Die große Ambivalenz. *Internationale Politik*, 2020. 01. 01. <https://internationalepolitik.de/de/die-grosse-ambivalenz> (2020. 01. 20.)

¹⁵ Schmierer, Joscha (2013): Werte und Interessen in der deutschen Außenpolitik: Eine schräge Debatte. *Heinrich Böll Stiftung*, 2013. 03. 18. <https://www.boell.de/de/node/54649> (2021. 10. 11.)

lat-2 esetében. Kritikusai szerint a mind sűrűbbé váló gazdasági interdependencia miatti függősége csökkentésének költségeit Berlin nem vállalja, jóllehet az ujugurok elleni iszlámellenes politika, vagy a hongkongi megmozdulások elfojtása erre elégséges okként szolgálhatott volna. India mint demokratikus állam növekedési piacként ugyan alternatívaként szóba jöhetne, ám Modi miniszterelnöksége alatt sokak szerint az indiai politika egy autokrata nacionalizmus irányába tolódott el, és elnyomó, iszlámellenes belpolitikával, valamint a kasmíri autonómia elfojtása miatt revizionista és agresszív külpolitikával jellemezhető. Oroszország ugyanakkor revizionista geopolitikai hatalomként lép fel a hidegháború utáni nemzetközi rend olyan felbomló régióiban, mint Szíria és Ukrajna. A német Oroszország-politika a földgázvezeték és a szankciók opciói között ingadozik, miközben Oroszország az Északi Áramlat-2 útján nagyobb befolyáshoz jutott a német energiaellátásban.

A német külpolitikáról szóló vitában a harmadik álláspont azt hangsúlyozza, hogy az értéket az érdekektől nem lehet elválasztani, és a világot nem is szabad ilyen módon szemlélni, különösen akkor, ha olyan külpolitikáról van szó, amely a siker előfeltételeként hitelességre törekszik. Egy hiteles és hatékony külpolitika a megvalósíthatóságán, és minden érték és érdek körültekintő mérlegelésén alapul. Európaiként ugyan sajnálhatjuk, de elmúltak azok az idők, amikor a világpolitika a Nyugat értékelképzeléseit követte – állítja a vitában részt vevő Sandschneider, és hozzáteszi, hogy az értékek csupán kis sérelmei miatti vádaskodás nem pótolhatja a pragmatikus politikát, ám kérdésessé teheti a konstruktív vita esélyét. Magukkal a diktátorokkal is beszélni kell – mutat rá a vita egyik következtetése –, mert ha nem szakítjuk meg a tárgyalások és eszmecserek fonálát, csakis akkor tehetünk a kritikus helyzetekben kísérletet arra, hogy a diktatúrák belpolitikájára befolyást gyakoroljunk.¹⁶ Az NDK-val való együttműködés nélkül a keletnémet állam békés összeomlása nem történhetett volna meg, ahogy példának okáért a migráció és a szélsőséges iszlám veszélye miatt Egyiptomban pedig rendkívül törékeny az a geopolitikai stabilitás, amelynek megrendülése számottevő következménnyel járna az európai biztonságra is. Ezért az autokratának tekintett egyiptomi elnökkel is kívánatos a kooperáció. Ha az értékek és érdekek konfliktusban állnak egymással, csak akkor lehet értelmes és szükségszerű a pragmatikus külpolitika, amely az értékekkel szemben – ha időben korlátozottan is – az érdekeket állítja előtérbe.

A vita jól tükrözte a merkei külpolitika gyakorlatát, ám egyúttal a komplex interdependencia feltételei között a külpolitika lehetőségeit is. Ehhez tartozik a belátás, miszerint a külpolitika nem homogén, hanem számos különböző kérdésterületből áll, ahol a konfliktus és az együttműködés egyidejűleg létezik. Merkel szempontjából a gazdasági fókusz mindig meghatározó volt, míg a morális, normatív politikai kérdések sohasem váltak kizárólagossá. A Szövetségi Köztársaságnak mint „született” kereskedelmi nemzetnek a történelme során mindig nehéznek, de legalább is ellentmondásosnak bizonyult, hogy exportéredekeinek feláldozásával az emberi jogok megsértőivel szemben fellépjen, és történelmi terheivel a háta mögött – az amerikai vagy francia külpolitika történelmi missziótudatához hasonlóan – a demokratikus mércét felmutató vezető állam legyen. A „civil hatalomban” gyökerező német külpolitikában inkább mindig az volt a kívánatos cél, hogy a Szövetségi Köztársaság „civilizáló hatalomként” saját gyakorlata útján a jó példa erejével hasson.¹⁷

¹⁶ Vö.: Sandschneider, Eberhard (2013): Debatte zur deutschen Aussenpolitik: raus aus der Moralecke! *Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik (DGAP)*, 2013. 03. 11. <https://dgap.org/de/forschung/publikationen/debatte-zur-deutschen-aussenpolitik-raus-aus-der-moralecke> (2021. 10. 03.)

¹⁷ Vö. Kiss J. László (2021): A félhegemónia kihívásai, avagy a német geoökonómiai hatalom természete. In: Kajtár Gábor – Sonnevend Pál (szerk.): *A nemzetközi jog, az unió jog és a nemzetközi kapcsolatok szerepe a 21. században. Tanulmányok Valki László tiszteletére*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 711–712.

Merkel után: új kezdet a német külpolitikában?

2005-ben, Merkel kancellárságának kezdetén a világ első pillantásra még unipolárisnak látszott, és Kína felemelkedésének geopolitikai következményei még meglehetősen absztraktnak tündek. Ám a 2007–2008 évi pénzügyi válság és a kínai–amerikai stratégiai vetélkedés kibontakozásának szaporodó jelei jól mutatták, hogy a világ egy olyan új századba lépett, amelyben a geopolitikai hatalmi egyensúly még mindig fontos szerepet játszik, sőt annak komplexitását a geoökómiai tényezők jelentősen megnövelték. A globális klímavédelem és az energiapolitika, az új technológiai kihívások, és a *soft power* „fegyverként” való felhasználása éppen úgy előtérbe került, mint a nagyhatalmak szankciópolitikája. Az állandósult válságok, és a pandémia nyomán a deglobalizálódásként azonosítható tendenciák nem annyira az interdependencia drasztikus csökkenéséhez, mint inkább az olyan területek ellenőrzéséért folytatott konfliktusok növekedéséhez vezetnek, amelyek a nyersanyagok és stratégiai termékek, így a félvezetők megszerzésével, valamint a termelési és ellátási láncok működőképességével függnek össze. A politikai és gazdasági hatalom újraelosztásában továbbá megnövekedett annak a jelentősége, hogy ki ellenőrzi az információk termelését és elosztását, valamint a világméretű adatforgalmat, és mekkora világgazdasági erőt képeznek a katonai-ipari és digitális komplexumok.

2021-ben, Merkel távozása után, a világ stratégiai átalakulása a kínai–amerikai ellentétek tengelyében minden korábbinál jobban látható. Számosan úgy ítélik meg, hogy Angela Merkel utolsó washingtoni útja egy olyan külpolitikai korszak végének is tekinthető, amelyben elsődlegesen a német kancellár gazdasági fókusza érvényesült. Ha ez így van, úgy az a „német modell” is a végéhez érhet, amely lehetővé tette, hogy a Szövetségi Köztársaság egyoldalúan hasznot húzzon az Egyesült Államok által nyújtott védelemből, ahogy gazdasága, különösképpen autópára, a depolitizált nemzetközi kereskedelemről. A leendő német kancellár aligha kerülheti meg a német gazdasági modell és országa jövőbiztonságának újradefiniálását annak érdekében, hogy a politika és a gazdaság egymástól elválaszthatatlan egészet alkossanak. Németország számára egyfelől az „európai stratégiai autonómia” opciója, másfelől Kína sakkban tartása érdekében az atlanti szövetség amerikai újrászervezése olyan választások részei, amelyek valóságosak, és adott esetben Németország nem vonhatja ki magát Kína felemelkedése geopolitikai következményeinek hatásai alól, és nem bújhat el a „béke- és kereskedelmi hatalom” hidegháborúban kialakult szerepe mögött. Németország nagy szövetségesei, Franciaország és az Egyesült Államok azt várják, hogy az új külpolitikai irányváltás a geoökómiai megközelítéssel szemben nem az egyes politikaterületek elválasztásán alapuló megoldás lesz. A kínai–amerikai szembeállásban ugyanis a világpolitikai dominancia a tét, mind hatalompolitikailag, mind a politika értéktartalmát tekintve, mi több, ebben a vetélkedésben Kínával szemben veszíteni is lehet.¹⁸ Ezért Berlin szövetségeseinek elvárásai szerint az új politikának nem a biztonsági, a gazdasági és a technológiai kérdések szétválasztásán, hanem azok egységén kell alapulnia, még akkor is, ha ez legalább olyan nehéznek tűnhet, mint az exportorientált német növekedési modelltől az átállás a belső kereslet növelésére. Thierry de Montbrial, a Nemzetközi Kapcsolatok Francia Intézetének (*Institut français des relations internationales*, IFRI) elnöke arról írt, hogy ugyan Németország álmódoshat arról, hogy lehetne egy „megnagyobbodott Svájc”, vagy megtörheti a tabut és „külön útra” térhet annak érdekében, hogy szélesítse kapcsolatait Oroszországgal és Kínával, ám a kérdés

¹⁸ Vö.: Terhalle, Maximilian (2021): Strategische deutsche Interessen. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2021. 07. 23. <https://zeitung.faz.net/webreader-v3/index.html> (2021. 07. 24.)

az, hogy meddig mehet Berlin egyedül ebben az irányban? Továbbá milyen mértékben fogadhatja el Berlin az Egyesült Államoktól való függőségének további növekedését, és ilyen módon milyen messze mehet az európai kereteken belül?¹⁹

Mindezzel együtt az egyesült Németországnak elementáris érdeke, nehogy a hidegháború megismétlődjön. A hasonlóságok ellenére egy ilyen helyzettel szemben számos ellenható tényező van. A hidegháborúban a fő ellenfél a Szovjetunió volt, a világgazdaságból kizárt hatalom, míg Kína a mai világban az ellentétek növekedése ellenére is a liberális világgazdaság haszonélvezője, az amerikai túlfogyasztás egyik legnagyobb finanszírozója, és nem utolsósorban a globális konjunktúra tényezője. Emellett nem kérdés, hogy a klímavédelemben az egyik legnagyobb szennyezőként Kína közreműködése nélkül nincsen globális klímavédelem és fenntarthatóság. A német külpolitikának a merkei korszakot követően meg kell érkeznie a 21. századba, és új válaszokat kell adnia, amelyek hatással lesznek Európára és ezen keresztül a nemzetközi rendszer egészére is.

A válaszok keresése a legújabb német vitákban olykor tabudöntőgetően is felbukkanni látszik. A szociáldemokrata pártban egyéni véleményével rendszeresen kitűnő – és sokak által „Putyin-megértőnként” is számon tartott – veterán Klaus von Dohnányi 2022 januárjában megjelent könyvében²⁰ éppen az Ukrajna körüli kelet–nyugati feszültség legújabb szakaszában a nemzeti érdekek védelmezőjeként lép fel, és ebben a minőségében Németország és Európa stratégiai pályakorrekciójának a szükségességére hívja fel a figyelmet. Szerinte az Egyesült Államok és Kína vetélkedésében Európa már a frontok közé került, és ennek következtében Németország Oroszországhoz fűződő viszonyának is meg kell változnia. Dohnányi az „új realitások” józan, és illúziótól mentes számbavételét követeli akkor, amikor az „értékközösségekben” vagy „barátságokban” nem bízhatunk. Ehelyett Európának és Németországnak inkább nyíltan a saját és jól felfogott érdekeit kell megfogalmaznia, és azokat realizmussal képviselni. Ennek érdekében Dohnányi alapvető pályamódosítást követel a külső biztonság területén éppen úgy, mint az iparpolitikában, az egyoldalú függőségektől a nagyobb saját felelősség vállalását jelentő politika irányában. Ennek a „pályakorrekciónak” a perspektíváiban az EU nem szövetségi állam, hanem államszövetség, amelyben a nemzetállam marad a fundamentum. Dohnányi szerint a nemzeti érdekek képviselete Európában nem jelent nacionalizmust, mi több, a NATO bővítése veszély Európa számára.²¹ Nem kérdéses: a német kül- és Európa-politika a viták újabb szakaszába lépett.

Felhasznált irodalom

De Montbrial, Thierry (2021): Toward a New German Foreign Policy. Stepping into the 21st Century. *Internationale Politik Quarterly*, 2. sz. 2021 tavasz. <https://www.ifri.org/en/publications/publications-ifri/articles-ifri/toward-new-german-foreign-policy-stepping-21st-century> (2021. 10. 29.)

¹⁹ De Montbrial, Thierry (2021): Toward a New German Foreign Policy. Stepping into the 21st Century. *Internationale Politik Quarterly*, 2. sz. 2021 tavasz. <https://www.ifri.org/en/publications/publications-ifri/articles-ifri/toward-new-german-foreign-policy-stepping-21st-century> (2021. 10. 29.)

²⁰ Von Dohnányi, Klaus (2022): *Nationale Interessen. Orientierung für deutsche und europäische Politik in Zeiten globaler Umbrüche*. Siedler Verlag, München.

²¹ *Uo.* 21–73., 135–161.

Deutsche Technik in Kriegsschiffen Chinas. *tagesschau.de*, 2021. 11. 06. <https://www.tagesschau.de/investigativ/report-muenchen/china-kriegsschiffe-motoren-deutschland-101.html> (2021. 11. 06.)

Gerócs Tamás (2019): „Ha Németország tüsszent, Magyarország megfázik” – gazdasági függőségünk története. *Mérce*, 2019. 03. 02. <https://merce.hu/2019/03/02/ha-nemetorszag-tusszent-magyarorszag-megfazik-gazdasagi-fuggesunk-tortenete/> (2021. 06. 05.)

Globalisierung gestalten – Partnerschaften ausbauen – Verantwortung teilen. Konzept der Bundesregierung. Die Bundesregierung, Deutsches Auswärtiges Amt, 2012. 02. 08. <https://www.auswaertiges-amt.de/blob/216964/09ff755d2f1ba268ce4ebc580da0082c/gestaltungsmachtekonzzept-dt-data.pdf> (2020. 10. 21.)

Habermas, Jürgen (2014): „Für ein starkes Europa” – aber was heißt das? *Blätter für deutsche und internationale Politik*, 59. évf. 3. sz. 85–95.

Ischinger bemängelt militärische Schwäche Deutschlands. *DW Akademie*, 2020. 02. 14. <https://www.dw.com/de/ischinger-bemangelt-militaerische-schwaeche-deutschlands/a-52374799> (2020. 10. 06.)

Kiss J. László (2007): Német külpolitika és az iraki válság – változás a folytonosság útján? *Külügyi Szemle*, 6. évf. 2–3. sz. 91–96.

Kiss J. László (2021): A félhegemónia kihívásai, avagy a német geoökómiai hatalom természete. In: Kajtár Gábor – Sonnevend Pál (szerk.): *A nemzetközi jog, az uniós jog és a nemzetközi kapcsolatok szerepe a 21. században. Tanulmányok Valki László tiszteletére.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.

Kundnani, Hans (2011): Germany as a Geo-economic Power. *The Washington Quarterly*, 34. évf. 3. sz. 31–45.

Lau, Jörg (2020): Die große Ambivalenz. *Internationale Politik*, 2020. 01. 01. <https://internationalepolitik.de/de/die-grosse-ambivalenz> (2020. 01. 20.)

Sandschneider, Eberhard (2012): Deutsche Außenpolitik: eine Gestaltungsmacht in der Kontinuitätsfalle. *Bundeszentrale für politische Bildung*, 2012. 03. 01. <https://www.bpb.de/apuz/75784/deutsche-aussenpolitik-eine-gestaltungsmacht-in-der-kontinuitaetsfalle-essay> (2020. 10. 21.)

Sandschneider, Eberhard (2013): Debatte zur deutschen Aussenpolitik: raus aus der Moralecke! *Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik (DGAP)*, 2013. 03. 11. <https://dgap.org/de/forschung/publikationen/debatte-zur-deutschen-aussenpolitik-raus-aus-der-moralecke> (2021. 10. 03.)

Schmierer, Joscha (2013): Werte und Interessen in der deutschen Außenpolitik: Eine schräge Debatte. *Heinrich Böll Stiftung*, 2013. 03. 18. <https://www.boell.de/de/node/54649> (2021. 10. 11.)

- Simonyi András (2021): Hungary is Germany's 'China problem' – and Biden should take note. *The Hill*, 2021. 07. 01. <https://thehill.com/opinion/international/532747-hungary-is-germanys-china-problem-and-biden-should-take-note> (2021. 10. 11.)
- Steinmeier, Frank-Walter (2016): Germany's New Global Role. Berlin Steps Up. *Foreign Affairs*, 95. évf. 4. sz. 106–113.
- Szabo, Stephen F. (2015): *Germany, Russia and the Rise of Geoeconomics*. Bloomsbury Academic, London.
- Szabo, Stephen F. (2014): Mars vs Mercury: Germany, America and the Global Order. *American Institute for Contemporary German Studies (AICGS)*, 2014. 09. 30. <https://www.aicgs.org/publication/mars-vs-mercury/> (2019. 05. 04.)
- Terhalle, Maximilian (2021): Strategische deutsche Interessen. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2021. 07. 23. <https://zeitung.faz.net/webreader-v3/index.html> (2021. 07. 24.)
- Unterrichtung durch die Bundesregierung. Globalisierung gestalten – Partnerschaften ausbauen – Verantwortung teilen*. Deutscher Bundestag, Drucksache 17/8600. 2012. 02. 08. <https://dserver.bundestag.de/btd/17/086/1708600.pdf> (2020. 10. 21.)
- Von Dohnányi, Klaus (2022): *Nationale Interessen. Orientierung für deutsche und europäische Politik in Zeiten globaler Umbrüche*. Siedler Verlag, München.